

KIEJKOWSKI Paweł, **Homo Paschalis. Paschalna antropologia teologiczna** **Wacława Hryniewicza w dialogu z myślą prawosławną**, Poznań 2014, ss. 367, ISBN 978-83-63266-31-8.

Problem badawczy autor sformułował w tytule i podtytule rozprawy. Klarownie zostaje wyjaśnione we *Wprowadzeniu* tytułowe pojęcie *Homo Paschalis*: „Hryniewicz jest przekonany, że autentyczna refleksja antropologiczna powinna czerpać swoje inspiracje z centralnej prawdy chrześcijaństwa – paschy Chrystusa. To ona przenika wszystkie wymiary ludzkiego życia i wszystkie działania człowieka. Stąd uprawianą przez siebie teologię o człowieku nazywa antropologią paschalną.

(...) Chrystus w tajemnicy swojej paschy jest wielkim Interpretatorem tajemnicy człowieka. Stąd samego człowieka, uważa W. Hryniewicz, można nazwać *homo paschalis*” (s. 16–17). Mniej precyzyjnie wyjaśniony zostaje ten tytuł jako problem rozprawy w łączności z podtytułem. Do tak pojętego problemu badawczego nawiązuje jedynie pojedyncze zdanie z *Wprowadzenia* określające cel pracy: „Celem niniejszej pracy jest zebranie i syntetyczne przedstawienie teologicznej myśli o człowieku ks. prof. Waława Hryniewicza. Pragnę to uczynić wskazując na pewną zależność jego refleksji antropologicznej od myśli prawosławnej” (s. 18). We *Wprowadzeniu* brak jednak szerszego i szczegółowego opisu problemu rozprawy – zaś sam cel pracy to przecież nie problem pracy. Uściślenia problemu rozprawy domaga się przede wszystkim użyte w podtytule słowo „dialog” – z opisu celu pracy wynika, że jest ono rozumiane jako „zależność”. Ów brak precyzji wynika prawdopodobnie stąd, że autor dysertacji zrezygnował z klasycznie zbudowanego wstępu, a w jego miejsce napisał dłuższe *Wprowadzenie* (s. 9–20), które nie musi trzymać się struktur wymaganych w „pracach szkolnych”.

„Wstępne” braki widoczne też są w opisie stosowanych metod. Opis ten ogranicza się do ostatniego zdania *Wprowadzenia*: „W pracy posługiwałem się metodą analityczno-syntetyczną oraz porównawczą” (s. 20). Tak ogólny opis niczego nie wyjaśnia, ani nie uściśla. Końcowy efekt w postaci prezentowanej dysertacji pokazuje jednak, że w praktyce obrane i zastosowane metody okazały się być narzędziem właściwym i dostosowanym do celu opracowania. Na poprawność stosowanych metod wskazuje już sama struktura rozprawy.

Struktura recenzowanej rozprawy robi wrażenie klarownej, logicznej i spójnej. Składają na nią oprócz *Wprowadzenia* trzy integralnie ze sobą powiązane rozdziały. W pierwszym, zatytułowanym *Człowiek stworzony w Chrystusie i na Jego obraz* (s. 21–125), przedstawiono, jak w teologii W. Hryniewicza został ukazany Boży zamysł wobec człowieka stworzonego na obraz i podobieństwo Boże, jego ontologię, wymiar osobowy i zakorzenienie etyczne. W drugim rozdziale – *Człowiek odnowiony przez paschalne dzieło Chrystusa w Kościele* (s. 126–221), podjęto refleksję nad tajemnicą grzechu człowieka oraz nad rzeczywistością nowego człowieka, który jest dziełem i darem Chrystusa otrzymywanym w Kościele. Trzeci rozdział – *Paschalny człowiek na drodze ku eschatycznemu spełnieniu* (s. 222–337), przedstawia Hryniewiczowskie intuicje na temat paschalnej egzystencji człowieka, zwłaszcza jego relacji do rzeczywistości ziemskich, tajemnicy cierpienia i śmierci, a także eschatologii człowieka. W każdym rozdziale widoczne są starania autora, by ukazać wpływ antropologii prawosławnej na myśl W. Hryniewicza. Strukturę pracy, co oczywiste, w znacznej mierze wyznaczają tematy podejmowane przez lubelskiego profesora. Rozprawę wieńczy *Zakończenie* (s. 338–343), *Wykaz skrótów* (s. 344–345) i *Bibliografia* (s. 346–365), streszczenie w języku angielskim (s. 366–367).

Poza wspomnianymi wątpliwościami związanymi z brakiem wstępnych uściśleń, od strony formalnej rozprawa legitymuje się metodologiczną poprawnością. Rozwiązanie postawionego problemu i zrealizowanie wytyczonego celu rozprawy wymaga, oprócz zastosowania odpowiedniej metody, doboru właściwych źródeł. Bardzo syntetycznie opisuje autor w *Wprowadzeniu* źródła rozprawy: „Materiał źródłowy dla moich badań stanowił bardzo bogaty dorobek naukowy naszego autora, na który składają się książki oraz artykuły naukowe i popularnonaukowe, medytacje, listy, recenzje, hasła encyklopedyczne, a także wpisy na internetowych blogach teologicznych” (s. 19n). Wśród dzieł W. Hryniewicza do najważniejszych i najbardziej fundamentalnych zalicza i z tytułu wymienia trylogię paschalną: *Chrystus nasza Pascha. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej*; *Nasza Pascha z Chrystusem. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej*; *Pascha Chrystusa w dziejach człowieka i wszechświata. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej* oraz ostatnio opublikowaną książkę *Oczekuję życia w przyszłym świecie. Wydarzenia ostateczne w dialogu chrześcijańskim* (s. 20). Pośrednio wymienia także nazwiska teologów prawosławnych, z których myślą, można przypuszczać, będzie konfrontował myśl Hryniewicza (s. 18). Dobór i wykorzystanie źródeł, mimo braku ich krótkiej charakterystyki we *Wstępie*, są poprawne.

Dla właściwej interpretacji źródeł zawsze pomocne są opracowania i tzw. literatura pomocnicza. Należy zauważyć, że autor wykorzystał olbrzymią literaturę. Sam podział *Bibliografii* jest na tyle klarowny, że kryteria jej podziału nie zostały opisane we *Wstępie*. Pewne wątpliwości jednak się rodzą: skoro wyodrębniono twórczość Hryniewicza (s. 347–350) – i słusznie, gdyż jest to literatura źródłowa, to dlaczego nie wyodrębniono w osobnym dziale dzieł myślicieli prawosławnych, z którymi też „tytułowo” jest „w dialogu”?

Wykaz bibliograficzny i zestaw przypisów załącznikowych sporządzono starannie i poprawnie. Dla bardziej wnikliwych analiz wielce pomocne zawsze okazują się indeksy – rzeczowy, osobowy. Szkoda, że zabrakło ich w redakcyjnie tak pięknie wydanej pozycji.

Rozważania podane są w jasnym, rzeczowym, komunikatywnym języku – mimo że analizowane teksty nie należą do łatwych. Czytaniu pracy towarzyszy aprobata dla rozumowań i ujęć autora.

Twierdzenia i wnioski Kiejkowski zawsze uwiarygodnia rzetelnym cytowaniem źródeł i pomocniczych opracowań. Różnorodność tematyczna analizowanych wypowiedzi Hryniewicza i myślicieli prawosławnych wymagała od niego dogłębnej wiedzy biblijnej, patrystycznej, historycznej i ściśle dogmatycznej. Przedłożona rozprawa dowodzi, że autor takową posiada.

Konsekwentna realizacja założeń formalnych zaowocowała osiągnięciami treściowymi, które syntetycznie zebrane są w postaci podsumowań, wniosków

i ocen zamieszczonych po każdym z trzech rozdziałów analitycznych, jak i w samym *Zakończeniu*.

Wyniki badań zebrane w pierwszym rozdziale analitycznym dają obraz człowieka stworzonego z miłości Boga i dla miłości. Człowiek, według Hryniewicza, to byt będący ukoronowaniem stworzenia, a jednocześnie krucha, ograniczona i śmiertelna osoba (s. 125). Kiejkowski dokumentuje, że wizja człowieka autora trylogii paschalnej jest „głęboko teologiczna, chrystologiczna, pneumatologiczna, paschalna” (s. 125). Jest to równocześnie wizja wybitnie personalistyczna i dynamiczna, która „ukazuje człowieka jako istotę osobową, relacyjną, ekstazy, komunijną, epikletyczną, zakorzenioną etycznie, obdarzoną dramatycznym darem wolności, ukierunkowaną eschatycznie. Jest to wizja pełna szacunku wobec każdego konkretnego człowieka, jego tajemnicy, poszukiwań, pragnień, nadziei, i także zagubienia i słabości” (tamże). Autor jest przekonany, że niewątpliwy wpływ na intuicje W. Hryniewicza ma tradycja prawosławna, zwłaszcza prace P. Evdokimova, O. Clementa, W. Łosskiego, J. Zizioulasa, S. Bułgakowa, N. Bierdiajewa, A. Schmemanna, K. Warego.

Bazując głównie na trylogii paschalnej, analizy poczynione w rozdziale drugim pozwoliły autorowi wydobyć obraz człowieka odnowionego, czyli zbawionego, dzięki dynamicznie rozumianej tajemnicy wcielenia. W centrum tej tajemnicy znajduje się wydarzenie paschalne, które dokonało się przez śmierć, zmartwychwstanie aż po uwielbienie Jezusa Chrystusa w Jego przemienionym ciele i zesłanie Ducha Świętego. W zmartwychwstałym ciele Jezusa Chrystusa człowieczeństwo osiągnęło swoją pełnię. Kiejkowski wydobywa te elementy, które pokazują, że Hryniewiczowi bliski jest charakterystyczny dla tradycji prawosławnej obraz Jezusa Chrystusa jako Pedagoga, który prowadzi ku pełni człowieczeństwa, bliska jest mu też idea *theosis* – zbawienie rozumiane jako przebóstwienie (por. s. 164nn). Dla Kiejkowskiego jest oczywiste, że to właśnie pod wpływem tradycji prawosławnej Hryniewicz mocno podkreśla pneumatologiczny i eklezjalny wymiar egzystencji chrześcijanina (por. s. 187nn., 221).

W rozdziale pokazującym paschalnego człowieka jako tego, który jest w drodze ku eschatycznemu spełnieniu, autor wydobywa u lubelskiego teologa myśli o człowieku jako „istocie dramatycznej” (por. s. 223–229), której życie aktywnie spełnia się na codziennych drogach egzystencji poprzez wielorakie relacje przeżywane z Bogiem, innymi ludźmi i otaczającym ją bogatym światem stworzeń, a równocześnie „istota dramatyczna” to człowiek otwarty na eschatyczny dar nadziei. Nadzieja, która przenika całą rzeczywistość jego życia, zawsze jest także nadzieją dla innych. Kiejkowski pokazuje, że według Hryniewicza, szczególne znaczenie w życiu człowieka ma doświadczenie cierpienia, choroby, umierania oraz śmierci. Śmierć fizyczna jest konieczną paschą każdego człowieka, która

prowadzi do zmartwychwstania, do nowego i spełnionego życia. Bliska lubelskiemu profesorowi jest koncepcja zmartwychwstania człowieka już w momencie jego śmierci i nadzieja na ostateczne zbawienie wszystkich ludzi. W tych kontekstach badacz myśli lubelskiego profesora także stara się doszukiwać wpływu inspirujących myśli i intuicji ze strony autorów prawosławnych.

W merytorycznej ocenie nie można nie wspomnieć o *Zakończeniu*. W zebranych tam wnioskach ujawnia się umiejętność krytycznego spojrzenia i formułowania sądów. Choć paschalną antropologię Hryniewicza Kiejkowski słusznie zalicza do „najważniejszych, interesujących i trafnych osiągnięć współczesnej myśli teologicznej w Polsce” (s. 343), w której „wybrzmiało wiele ważnych i ciekawych idei teologicznych właściwych tradycji prawosławnej” (s. 342), to jednak dostrzega w niej również tematy pominięte lub podjęte w niewielkim stopniu, np. zagadnienie ludzkiej płciowości, relacje między mężczyzną a kobietą. Dyskusyjny charakter przyznaje tematowi nadziei na powszechne zbawienie i zagadnieniu rozumienia wolności człowieka, zwłaszcza w jej relacji do wolności samego Boga. Kiejkowski odważnie stwierdza, że niektóre sformułowania Hryniewicza „mogą sugerować brak pełnej wolności człowieka w obliczu Boga, który pragnie zbawienia każdego człowieka” (tamże). Nie akceptuje też stylu krytycznych uwag wobec tradycyjnych ujęć teologicznych i niektórych wypowiedzi Magisterium Kościoła.

W sumie, mimo wspomnianych na początku zastrzeżeń do niektórych aspektów formalnej strony rozprawy, jest ona solidną pracą badawczą. Kiejkowski jak nikt dotąd w polskim środowisku teologicznym poddał wnikliwej analizie paschalną antropologię prof. Hryniewicza, pokazując, że otwartość lubelskiego profesora na myśl prawosławną sięga tak daleko, że najczęściej wprost się z nią identyfikuje. Z perspektywy całości lektury można stwierdzić, że badania tak od strony formalnej, jak i merytorycznej, zostały przeprowadzone metodycznie, kompleksowo, rzetelnie i kompetentnie. Rozprawa z pewnością spotka się z zainteresowaniem ze strony studiujących i wykładających teologię.

Piotr Jaskóła (UO, Opole)